

Jens Peter Jensen

Latin - former og relationer

Indføring i sætningsanalyse og latinsk morfologi

Indhold

Forord

I. Indføring i almen sætningsanalyse

Sætningsled og deres funktioner

Ytringsfunktion (YF)

Sætningsleddene

Forklaring af de enkelte sætningsleds funktioner

Verballed/verbal = udsagnsled (V)

Verbalendelsens funktioner

Subjekt (S)

Objekter (DO, IO, Gen, Abl, PO)

Prædikativer (SP, OP)

Frie kasus

Adverbialled (A/ADVL)

Absolut ablativ

Konjunktioner (K)

Ledsætninger

Ordgruppen

Paratagme = sideordning (paratakse)

Hypotagme = underordning (hypotakse)

Attribut (ATT)

Modifikator (MOD)

Relativsætninger

Determinator (DET)

Apposition (APP)
Adled (ADL)
Styrelse (RGM)
Komparator (KOMP)
Overled/Underled inden for verbalgruppen
Sætningsleddenes form
Ordgruppen
Ordet
De enkelte ordklasser/formklasser
Verbum = udsagnsord
Substantivet = navneord
Pronomen = stedord
Adjektiv = tillægsord
Adverbium = biord
Partikel

II. Latinsk morfologi

A. FUNKTIONER

1. Funktioner på tekstniveau
2. Funktioner på sætningsniveau
Sætningsled
Junktorer – konjunktion – subjunktion - relativ
3. Funktioner på gruppeniveau
Paratagmet
Hypotagmet
Nominale hypotaktiske grupper
Verbale hypotaktiske grupper
Præpositionale hypotaktiske grupper
Specielle hypotaktiske grupper

B. Former

1. Former på sætningsniveau

2. Former på gruppeniveau

Verbalgruppen

Substantivgruppen

Adjektivgruppen

Pronominalgruppen

Præpositionalgruppen

Adverbialgruppen

Partikelgruppen

3. Former på ordniveau (Ordklasserne)

Verbet og konjugationens kategorier

De finitte former

Fleksionskategorier

Konjugation

Person

Numerus

Diatese

Tempus

Modus

Oversigter over former og mærker

Hovedformer

Deponente verbers hovedformer

De halvdeponente verbers hovedformer –
semideponentia

Deponente verbers aktive former

Person-, numerus- og aktiv/passiv-mærker

Tempus- og modusmærker

Mærker ordnet alfabetisk

Det finitte verbums former

Præsensstammen

Aktiv indikativ

Passiv indikativ

Aktiv konjunktiv

Passiv konjunktiv

Perfektumstammen

Aktiv indikativ perfektum

Passiv indikativ perfektum

Aktiv konjunktiv perfektum

Passiv konjunktiv perfektum

Imperativ aktiv

Imperativ passiv

De infinitte former

Fleksionskategorier

Tempus

Diatese

Infinitiv

Participium

nd-form

Gerundium

Gerundiv

Supinum

Specielle verber

sum, fui, -, esse

possum, potui, -, posse

eo, ivi, itum, ire

fio, factus sum, fieri

volo, volui, -, velle – nolo, nolui, -, nolle – malo, malui, -, malle

Substantivet

Fleksionskategorier

Genus

Numerus

Kasus

A- og O-stammer = 1. + 2. deklination

U-, E- samt K- og Ki-stammer = 4. + 5. + 3. deklination

Adjektivet

Fleksionskategorier

Genus

Numerus

Kasus

Deklinationsklasser

A- og O-stammer = 1. + 2. deklination

Konsonant-stammer = 3. deklination

Komparation

Suppletiv komparation

Perifrastisk komparation

Defektiv komparation

Pronominet

Fleksionskategorier

Genus

Numerus

Kasus

Deklinationsklasser

ego, tu, nos, vos – det personlige pronomen for 1. og 2. person

me, te, se/sese, nos, vos, se/sese - det refleksive pronomen

meus, tuus, suus – det possessive pronomen

is, ea, id – det personlige pronomen for 3. person

Det demonstrative pronomen

hic, haec, hoc – det demonstrative pronomen i forhold til 1. person

iste, ista, istud – det demonstrative pronomen i forhold til 2. person

ille, illa, illud – det demonstrative pronomen i forhold til 3. person

ipse, ipsa, ipsum – det demonstrativt-refleksive pronomen

idem, eadem, idem – det demonstrative pronomen mht. identitet

Det interrogative, det relative og det indefinitte pronomen

quis, quid – det interrogative pronomen

qui, quae, quod - det relative pronomen

aliquis/aliqui, aliquis/aliqua, aliquid/aliquod - det indefinitte pronomen

quidam, quaedam, quiddam/quoddam – det indefinitte pronomen

nemo, nihil – det negative pronomen

Pronominaladjektiver: **ullus, nullus, uter, neuter, alter, alius, solus, totus**

ullus, ulla, ullum: nogen, noget

alius: en anden

De korrelative pronominer: ***tantus, quantus, aliquantus - talis, qualis - tot, quot, aliquot***

Pronominaladverbiet

Numerali

Kardinaltal

Ordinaltal

Distributivtal

Multiplikativtal

Oversigt over tallene

Adverbiet

Det oprindelige adverbium

Det afledte adverbium - Fleksionskategori

Komparation

Partiklen

Junktorer

Konjunktioner = sideordnende bindeord

Subjunktioner = underordnende bindeord =
bisætningsindledere

Præpositionen

Interjektionen

Tillæg

Uregelmæssige verber

Generelle regler for lang vokal

Introforløb til latin – verdens mest produktive sprog

1. Rom og sproget latin
2. Latinens betydning for europæisk kultur
3. Latin – oversigtsskemaer over verber og substantiver/adjektiver
4. Substantiver og adjektiver

5. Pronominer
 6. Skema over ordklasser
 7. Skema over sætningsled
 8. Øvelser til sætningsanalyse
 9. Pars prima
 10. Pars secunda
 11. Pars tertia
 12. Syntetiske og analytiske sprog
- Flere tekster – Graffiti og indskrifter fra Pompeii og Rom

Forord

Nærværende indføring i almen sætningsanalyse og den latinske formlære er opstået ud fra et behov for en hurtig opslagsbog til de latinhold på landets uddannelsesinstitutioner, der har en meget målrettet studieplan, hvor det latinske sprog ikke er et studieobjekt per se, men skal bruges som et middel til læsning af studierelevante tekster. De studerende har ikke tid til at gå ind i den latinske syntaks' specifikke problemer, men skal alligevel kunne overskue en latinsk tekst med hjælp fra en oversættelse. Derfor er vægten lagt på relationerne mellem ord, ordgrupper og sætninger, først med danske og siden med latinske eksempler. Efter denne indføring i relationer præsenteres den latinske morfologi, som afsluttes med

Tillæg 1, der rummer de uregelmæssige verbers hovedformer, som kan være vanskelige at gennemskue. Tillæg 2 fremlægger så et intensivt startkursus, baseret på enkeltstående sætninger, som er udvalgte originale indskrifttekster, graffiti, fra Rom og Pompeji. Det samme startkursus findes også i forfatterens "Sprogets værktøj", København 2017. Efter gennemgangen af startkurset skulle den studerende så være i stand til at gå i gang med lettere latinske tekster.

Materialet, som er revideret i indeværende semester sammen med mine flittige studerende fra Religionsstudier og Klassiske Studier, SDU, er oprindeligt produceret som materiale for VISL-Latin, SDU, og Tornbjerg Gymnasium i det sidste årtusind.

Jeg takker mine studerende for deres engagement, kritik og ønske om målrettede undervisningsmaterialer; som lærer

er det et stort privilegium at have sådan et hold. Forfatteren påtager sig selvfølgelig ansvaret for de resterende fejl og mangler.

Odense, i december 2016

Jens Peter Jensen

I. Indføring i almen sætningsanalyse

Sætningsled og deres funktioner

Grammatikken har en formside, en funktionsside og en betydningsside. Når man skal finde betydningen af et ord, slår man op i et leksikon under ordformen og får betydningen at vide. Nudansk Ordbog er en dansk-dansk ordbog, Duden Universalwörterbuch er en tysktysk ordbog, Webster's er en engelsk-engelsk ordbog. Skal man arbejde med fremmedsprog, slår man op i Gyldendals røde ordbøger under den danske ordform og får den udenlandske ordform at vide, eller omvendt fra udenlandsk til dansk.

søvn	periodisk hviletilstand med stærkt nedsat kontakt mellem bevidsthed og omverden...
søvn	: Schlaf, der (ty) : sleep (en) : sommeil, le (fr) : somnus, m (lat)

Med andre ord: leksikonet eller ordbogen giver formside og betydningsside, mens grammatikken har en dimension mere, funktionssiden. Denne er meget afhængig af både formside og betydningsside. Hvis man tager ordet 'søvn', kan det kun optræde på visse pladser i sætningen, som grundled: 'søvnen tager alle sorger', eller som genstandsled: 'natklubejeren får gennemgående for lidt søvn', eller som biled: 'i søvne drømmer mennesket meget', men det kan aldrig være udsagnsled: *'patienten søvn meget'. Det skyldes, at 'søvn' er et navneord, det er dets formside og er dermed låst fast i ovennævnte ledtyper og kan ikke optræde i andre. På grund af denne sammenhæng mellem de tre sider skelner man i dag ikke mere skarpt mellem grammatik og leksikon, hvor grammatikken skulle indeholde reglerne for brugen af ordene fra leksikonet, der 'bare' angiver betydningen. I dag taler man om leksikogrammatik, hvori formen, funktionen og betydningen giver hinanden betingelser for ordets brug. Man er altså nødt til at lære a) et ords form, fx dets bøjning, b) dets betydning, fx. 'søvn' over for 'at sove', og c) dets funktion i en sætning, fx. 'patientens søvn er dyb' over for 'patienten sover dybt'.

I denne introduktion vil vi primært beskæftige os med form- og funktionssiderne, altså grammatikkens traditionelle områder, men det betyder ikke, at der ikke er betydning med i spillet, når vi definerer en funktion eller en form. Intet fungerer uden betydningssiden, og selv grammatiske konstruktioner har betydning. Vi kan vælge en sætning i handleform/ aktiv, fx. 'hajen æder surferen', og vi kan ændre den til lideform/passiv: 'surferen bliver ædt af hajen'; i virkeligheden sker der det

samme, hajen gnasker manden i sig, scenen i virkelighedens verden er den samme, men synsvinklen har skiftet; i den første, den aktive sætning, er det hajen, vi går ud fra, i den anden, den passive sætning, er det surferen, vi går ud fra og siger noget om. Her er der altså en betydningsforskel p.g.r.a. synsvinklen i selve sætningskonstruktionen, og den er lige så væsentlig som de forskellige enkeltords betydninger, 'haj', 'æde' og 'surfer'. Man kunne også sige, at i sprog modsat matematik er faktorernes orden ikke ligegyldig og summen er ikke bare en addition af faktorerne, men noget mere. Selve aktiv- eller passivkonstruktionen har en betydning i sig selv. Derfor kaldes leksikogrammatik også konstruktionsgrammatik.

Syntaks

Den del af grammatikken, der arbejder med opbygningen og sammensætningen af ord til ordgrupper og sætninger, kaldes normalt syntaksen. Dette ord kommer fra græsk og betyder 'at sætte sammen'. De fleste ord i grammatikken låner vi fra græsk eller latin, fordi traditionen er startet der for snart 2500 år siden. Enkelte ord kommer endda fra oldindisk, men de fleste stammer fra vor egen kulturkreds. Syntaksen ordner sammensætningen af enkeltord fra leksikonet til korrekte og meningsfulde ytringer. I vores ovennævnte eksempel 'hajen æder surferen' har den taget ordene 'haj', 'æde' og 'surfer' fra leksikonet og sat endelser på, 'haj-en', 'æde-r' og 'surfer-en' for at kunne danne en formelt korrekt sætning; på dansk ville en sætning som 'haj æde surfer' være formelt ukorrekt, men ikke uforståelig, dvs. uden betydning, fordi vi stadigvæk ved, hvem der æder hvem. Vi ville have større problemer med den anden ordstilling 'surfer æde haj'. Deraf kan man se, at selv ordstilling har en betydning i sig selv. Derfor er det altid særdeles vigtigt at skelne mellem form og funktion. Man kan ikke beskrive nøjagtigt i en analyse, hvad man mener, hvis man ikke overholder denne skelnen mellem sprogets materiale, ordene, og deres funktioner i en ytring. Sætningsleddene, grundled, udsagnsled, genstandsled, etc. er bindeleddet mellem ordene som former og brugen af ordene som funktioner.

Ytringsfunktion (YF)

En ytring er den mindste betydningsbærende, meningsfulde og selvstændige enhed i en tekst.

Naturligt nok plejer man at sætte ytringen lig med sætningen, men den kan sagtens kun bestå af en ordgruppe eller bare et ord:

ytring = tekstled	materiale = form = konstruktion
'Hajen åd surferen.'	sætning
'Hvor skete det? - Ud for Palm Beach!'	ordgruppe
'Har du set det? - Nej.'	ord

Både 'hagen åd surferen', 'ud for Palm Beach' og 'nej' er meningsfulde enheder, fordi taler og tilhører svarer hinanden meningsfyldt. Ytringen er altså det største element i en sætningsanalyse; den danner så at sige rammen for vores arbejde med sproget. Hvis vi skulle analysere litteratur, dvs. hele tekster, så ville vi se på, hvordan ytringerne hang sammen i hele teksten, i afsnit, men det er ikke vores opgave her. Alligevel er det godt at vide, hvordan man inddeler ytringer, og man kunne dele dem i de følgende 5 kategorier = ytringsfunktioner:

YF	Ytringsfunktion	
	Deklarativ YF = udsagn	Hunden bider • stella lucet (stjernen stråler) • veni, vidi, vici (jeg kom, jeg så og sejrede) • pluit (det regner) • tempus fugit (tiden iler)
	Interrogativ YF = spørgsmål	Bider hunden? • unde venistine? (hvor er du kommet fra?) • me cognovistine? (kender du mig?)
	Eksklamativ YF = udråb	Av, hunden bed mig! • Pro, di immortales! (O, u dødelige guder!) • Mi fili, mi fili! (Min søn, min kære søn!) • O, fortunate adulescens! (Oh, du lykkelige unge mand!) • Tene haec posse ferre! (At du kan bære det!)
YF	Ytringsfunktion	
	Performativ YF = ord er handlingen	Jeg sværger, at jeg ikke drillede hunden. • per lovem iuro et matrem familias lunonem! (Jeg sværger ved Juppiter og ved moder Juno) • te, Iuppiter, invoco! (Juppiter, jeg påkalder dig!)
	Imperativ YF = ordre/opfordring	Pas på hunden! • cave canem! (Tag dig i agt for hunden! = Hunden bider!)

Af eksemplerne kan man se, at ytringer som oftest afsluttes med et punktum, et spørgsmålstegn, et udråbstegn eller et semikolon; dvs. de betegner en meningsfuld pause i læse- og hørestrømmen. I eksemplet ovenfor indgår 5 ytringer i den samlede tekst. Litterært set er der ikke meget at hente, et lille moralsk eksempel om at passe på ukendte hunde måske, men det viser godt nok, hvad vi gør, når vi analyserer tekster, og når vi analyserer ytringer: Når vi laver tekstanalyse, ser vi på store enheder, afsnit, noveller, romaner, vitser, etc., dvs. vi går opad i teksthierarkiet; når vi analyserer ytringer, går vi nedad mod de mindre enheder, sætningsleddene, der er enheder = dele af ytringen.

Sætningsleddene

Sætningsleddene står på et niveau under ytringen, da de er del af den og danner bindeled mellem formerne = materialet og brugen af formerne = funktionen. Man arbejder normalt med 10 funktioner:

1. udsagnsled = verbal	'far <i>gav</i> mig en is i går'
2. grundled = subjekt	' <i>far</i> gav mig en is i går'
3. genstandsled = direkte objekt	'far gav mig <i>en is</i> i går'
4. hensynsled = indirekte objekt	'far gav <i>mig</i> en is i går'
5. omsagnsled til grundled = prædikativ til subjekt	'far er <i>snedker</i> '
6. omsagnsled til genstandsled = prædikativ til objekt	'de kalder far <i>den vise mand</i> '
7. frit omsagnsled = frit prædikativ til subjekt	'han kom <i>størtende</i> ind i stuen'
8. frit omsagnsled = frit prædikativ til objekt	'alle så ham komme <i>størtende</i> ind i stuen'
9. biled = adverbialled	' <i>nu</i> bor far i Horsens'
10. bindeled = sideordnet konjunkional = underordnet konjunkional (subjunkional)	' <i>og</i> nu bor far i Horsens' ' <i>fordi</i> far nu bor i Horsens'

Sætningsled kan bestå af sætninger, ordgrupper eller enkeltord:

sætningsled = funktion	form = materiale = konstruktion
Verballed (V)	Far <i>har sejlet</i> i sine unge dage; det <i>ville</i> han gerne <i>gøre</i> igen i dag, men han <i>tør</i> ikke mere. • tempus fugit (tiden iler)
Subjekt (S)	<i>Den ophidsede direktør</i> fik en blodprop. <i>At det gik ham sådan</i> , undrer ingen. • Cicero orationes scripsit (Cicero skrev taler) • errare humanum est (det er menneskeligt at fejle) • non oportet vivere, ut edas... (man bør ikke leve for at spise) • constat terram circa solem versari (det er en kendsgerning, at jorden drejer rundt om solen)
Objekt (O)	Direktøren fik <i>en alvorlig blodprop</i> . De ansatte så <i>ham falde om</i> og overvejede, <i>hvad de skulle gøre</i> . Alle vidste, <i>at det ville gå ham sådan</i> . Senere led han <i>døden</i> . • Cicero orationes scripsit (Cicero skrev taler) • beneficiorum amicorum memini (jeg husker vennetjenesten) • animus meminit praeteritorum temporum (sjælen husker fortiden) • hostes Romae potiti sunt (fjenderne tog magten i Rom) • multi lenitate amicorum abutuntur (mange mennesker misbruger vennernes mildhed) • hostes urbe potiti sunt (fjenderne tog magten i Rom)
Direkte objekt (DO)	Far plejer at give mor <i>et kys</i> om morgenen. Far fortalte mor, <i>hvornår han kom hjem</i> . Far sagde til mor: " <i>Jeg kommer hjem kl. ti.</i> " • Cicero orationes scripsit (Cicero skrev taler) • Cicero Terentiae uxori epistulas multas scripsit (Cicero sendte mange breve til sin kone Terentia)
sætningsled = funktion	form = materiale = konstruktion
Indirekte objekt (IO)	Far plejer at give <i>mor</i> et kys om morgenen. Far fortalte <i>mor</i> , <i>hvornår han kom hjem</i> . • mihi adsunt testes (mig bistår vidner) • Cicero Terentiae uxori epistulas multas scripsit (Cicero sendte mange breve til sin kone Terentia)
Prædikativ til subjekt (SP)	Far er <i>den bedste</i> i verden. Spørgsmålet er, <i>hvordan staten løser dette problem</i> . • sapientes beati sunt (de vise er lykkelige) • filius Ciceronis appellatur Quintus (Ciceros søn hedder Quintus) • Cicero orator clarissimus Romanus fuit (Cicero var romernes berømteste taler)
Prædikativ til objekt (OP)	Sokrates kaldte sig selv <i>en elektrisk rokke</i> . Ham regner jeg for <i>en filosof af format</i> . • Cicero filium suum appellavit Quintum (Cicero kaldte sin søn Quintus)
Frit prædikativ til subjekt (fSP)	Man kommer ikke <i>sovende</i> til sin studentereksamen. Mor kom <i>løbende</i> ind i stuen, da porcellænet faldt <i>klirrende</i> ned fra hylden. • properans veni (jeg kom ilende) • non omnia possumus omnes (vi kan ikke alle det hele) • Plato scribens mortuus est (Platon døde skrivende/mens han skrev) • Sol oriens et occidens diem noctemque conficit (solen sætter en grænse for dag og nat ved at stå op og gå ned)
Frit prædikativ til objekt (fOP)	Mor kom styrtende ind i stuen, da hun så porcellænet falde <i>klirrende</i> ned fra hylden.

	• vidit pater filium <u>properantem</u> ex aede (far så sønnen komme styrtende ud af huset)
Adverbial (A/ADV)	Venusstjernen lyser <i>i øst om morgenen</i> og <i>i vest om aftenen</i>; men <i>hvis der er skyer på himlen</i>, kan man <i>selvfølgelig</i> ikke se den. • <u>docendo</u> discimus (vi lærer ved at undervise) • Domitius <u>naufragio</u> periit (Domitius døde pga. skibbruddet) • servus <u>metu</u> poenae aufugit (slaven flygtede af frygt for straf)

Man bør lægge mærke til, at bisætninger optræder som sætningsled på lige linje med ordgrupper og enkeltord. Også direkte tale er et sætningsled, nemlig objekt/genstandsled.

Forklaring af de enkelte sætningsleds funktioner

Verballed/verbal = udsagnsled (V)

Verballedet indeholder altid et verbum. Det skal indeholde én finit form, altså være bøjet i person og numerus/tal, men kan også indeholde infinitte, ubøjede, former i infinitiv/ navneform eller i participium/tillægsform. Et verballed kan bestå af et enkeltord af formklassen verbum/udsagnsord, fx. 'at spise', en verbalgruppe, der består af en finit form + flere infinitte former, fx. 'har spist', 'skulle have spist', eller af en funktionsverbalgruppe, fx. 'sidde og læse', 'stå og synge', 'gå i stå', 'sætte i gang'.

Verballedet er det centrale sætningsled både ud fra et formalt og et funktionelt synspunkt. Formalt bestemmer det finitte/bøjede verbum, at sætningen er en hoved- eller en bisætning, mens det infinitte/ubøjede verbum afgør, om det er en infinitiv- eller en participialsætning. Verbalformen bestemmer altså sætningens form som helhed. Men også indadtil i selve sætningen bestemmer verballedet det meste. Verballedet kan ligesom alle andre ord deles i **en betydningsbærende del/roden** eller **stammen** og **en endelse/et fleksiv**. Den betydningsbærende del kaldes verbalkerne og er altid tilstede, hvadenten verbet er finit/bøjet eller infinit/ubøjet. Hvis verballedet består af flere verbalformer, er verbalkernen indeholdt i fuldverbalet. Kernen eller fuldverbalet styrer subjektets/grundleddets, objekternes/fastleds og prædikativernes/omsagnsleddenes antal, form og funktion samt visse adverbialled/biled. Disse ledtyper, der bliver styret af verballedets kerne, kaldes aktanter og udgør tilsammen sætningens syntaktiske kerne, dens nukleus (= 'kerne' på latin). Alle disse led er nødvendige, for at verbets betydning kan udfolde sig optimalt og så utvetydigt over for tilhøreren eller læseren som muligt. Desuden kan man efter frit valg, som dog er bundet af situationen og andre ting, tilføje visse frie sætningsled, som ikke er påkrævet af verbets betydning; disse led kaldes adverbialled/biled og frie prædikativer/omsagnsled.

Sætningens syntaktiske nukleus: verbets betydningsbærende del + aktanter